

Dr. Selim Erdoğan

Giriş

Milli Mücadele tarihimizde “Toydemir” ve “5. Kafkas Tümeni” içiçe geçmiş ifadelerdir. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi’ni bilenler bu iki ifadeden birini duyduğunda kaçınılmaz şekilde diğerini anımsar. Oysa 5. Kafkas Tümeni Türk Ordusu’nun sadece Sakarya Meydan Muharebesi’ne değil, tüm İstiklal Harbimize damgasını vurmuş, Milli Mücadele’nin tüm cephelerine adını kanla yazmış gazi bir birliğidir. Milli Mücadele’nin başından itibaren komutanı Cemil Cahit Bey’le özdeşleşmiş ve nerede gereksinim duyulduysa orada olmuştur.

Bakü Kahramanı 5. Kafkas Tümeni

5. Kafkas Tümeni esasında 1. Dünya Savaşı’nın son döneminde Enver Paşa’nın emriyle, kardeşi Nuri Paşa’nın komutası altında kurulan ve Rus destekli Ermenilere karşı Bakü’nün kurtuluşu için savaşan Kafkas İslam Ordusu’nun bağlı tümenlerinden birisidir. İkinci Bakü Kuşatması’nda kahramanca dövüşen tümen, Miralay Mürsel Bey (Bakü) komutasında Bakü’nün kurtuluşunda çok büyük rol oynamıştır.

Mondros Mütarekesi uyarınca “3 ordu müfettişliğinde toplam 43.000 asker iç asayiş için muhafaza edilecek, gerisi terhis edilecektir” uygulaması kapsamında Erzurum’daki 3. Kolordu emrinde varlığına devam eden tümenlerden biri de 5. Kafkas Tümeni’dir ve adı askerlerin Kafkas kökenli olmasından değil, buradan gelmektedir (**Şekil 1**). Cemil Cahit Bey ise Mustafa Kemal’in ardından Milli Mücadele için Anadolu’ya ilk geçen subaylardandır. Temmuz 1919’da Samsun’a ayak bastığı anda da 5. Kafkas Tümeni komutanlığına atanmıştır.

(Şekil 1.) Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’ye Girişi

Aslında birkaç sayfalık anlatıma sığmayacak kadar büyük işler yapmış olan bu tümenin adını Milli Mücadele’de ilk olarak 2. İnönü Muharebeleri’nde işitiriz. O sırada tümeniyle birlikte 3.

Kolordu emrinde Amasya’da bulunan Cemil Cahit Bey’e 24 Mart 1921’de acil olarak İnönü cephesine katılma emri verilince kendisi tümeninden önce Ankara’ya ulaşır, burada emrine verilen az sayıda kuvvetle yine tümeninden önce cepheye ulaşarak Refet Paşa komutasındaki güney kanadın müdafaasına katılır (Şekil 2). Tümen’in asıl kıtalarının da cepheye ulaşmasıyla güç kazanan cephe güney kanadı muharebelerin kazanılmasında kilit rol oynar. Cemil Cahit Bey ve tümeninin cepheye gelerek harbe katılması için İsmet Paşa daha sonra “*Hızır gibi yetişti*” ifadesini kullanacaktır. On gün gibi bir sürede koca tümeni Amasya’dan Kütahya’ya ulaştırmak ancak Hızır’ın yapabileceği bir şeydir.

(Şekil 2.) 5. Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Cahit Bey Amasya’da Mustafa Kemal’le (1919)

Tümen önce Refet Paşa komutasında, 2. İnönü Muharebesi’nin takip hareketi mahiyetindeki, amacına ulaşamayan Aslıhanlar Muharebesi’ne, daha sonra Temmuz 1921’de Yunan taarruzuna karşı Kütahya Eskişehir Muharebeleri’nde çarpışır. 23 Temmuz’da Yunan Ordusu’nun cepheyi yarması üzerine düşman içinde kalan 5. Kafkas Tümeni ve 61. Tümen, 4. Grup kumandanı Kemalettin Sami Bey komutası altında kuşatmayı yararak neredeyse zayıtsız şekilde Polatlı’ya ulaşmayı başarır. O buhranlı günlerde Başkomutanlık karargahına gelen en güzel haberlerden biri budur.

Bu iki gazi tümen Sakarya doğusunda, muharebelerde cephe orta kesimini savunmak üzere yanyana mevzilendirilir. Kuzeyde, sağ tarafta Tarlabayırı – Yıldız Dağı – Avdanlı batısı 61. Tümen, onun solunda Baraközü Deresi – Yıldız Dağı arası da 5. Kafkas Tümeni’nin müdafa sahasıdır (Şekil 3). Baraközü Deresi ile Yıldız Dağı arasındaki bu kesimle başlayan ve 15 km’lik bir derinlikte Sarıhalil kuzey sırtlarına kadar uzanan bu sahadaki muharebeler Sakarya Meydan Muharebesi içinde TOYDEMİR MUHAREBELERİ olarak bilinir. Sakarya Destanı’nın en kanlı, ama en kahramanca sayfalarından biridir.

Şekil 4’de Polatlı’nın Hacımuslu köyü güneyinde, Kocaderetepe – Akbayırtepe olarak bilinen kıraç, ağaçsız, gölgesiz tepeler görülmektedir. Adeta Acıkır Çölü’nün devamı olan bu arazi 5. Kafkas Tümeni’nin Yunan 10. Tümeni’ne karşı savunduğu sahadaki öncü mevzi hattıdır.

(Şekil 4.) Kocaderetepe’de 5. Kafkas Tümeni öncü mevzileri

TOYDEMİR MUHAREBELERİ

Acıdere’den Baraközü Deresi’ne kadarki kısım 4. Grup’a verilince 5. Kafkas Tümeni ve 61. Tümen’in savunması gereken cephe hattı 20 km’ye çıkar. 23 Ağustos 1921 öğle saatlerinde, güneyde, Mangal Dağı kesiminde kıyamet koparken cephe orta kesimini oluşturan bu hatta Yunan III. Kolordusu henüz taarruz hazırlığı aşamasındadır. General Kondilis komutasındaki kolordu 3. ve 10. Tümenleri ile cephe orta kesiminde Ilıcaözü Deresi hattına, 7. Tümeni ile daha kuzeyde, Beylikköprü bölgesinde Sakarya’nın batısına yerleşir. Akşam saatlerinde 3. ve

10. Tümenler İğciler (Polatlı güneybatısı) istikametinde ilerleyerek taarruz çıkış sütrelerine girerler.

24 Ağustos sabahı Yunan 3. Tümeni bu hattın kuzey kesiminde, Sarıçaltepe'deki 61. Tümen, Yunan 10. Tümeni de 5 km kadar güneyindeki 5. Kafkas Tümeni emniyet birliklerine taarruza başlar. Her iki kesimde de emniyet birliklerinin çekilmesinden sonra, öğle saatlerinde öncü mevzi hatları önünde muharebeler şiddetlenir. Özellikle Ilıcaözü Deresi güneybatısında konuşlu kolordu topçu alayı bu mevzileri uzun süre döver. Resimde görülmüş dağılmış tahkimat o günün yadigarıdır (Şekil 5).

(Şekil 5.) Yoğun Topçu Ateşi Altında Dağılan Tahkimat

Yunan Ordusu'nun Sakarya'da uyguladığı strateji cephe güney kanadında sonuç almak üzerine kurulu olduğundan ve Batı Cephesi Karargahı da savunma stratejisini buna göre yaptığından 5. Kafkas Tümeni'nin sol kanadını yasladığı 3. Grup'u korumak gibi de bir görevi vardır. Bu yüzden Cephe Karargahı'ndan gelen emirde "*direnin, ancak sol kanadınızda Yusuf İzzet Paşa'nın 3. Grup'u tehlikeye girerse onlara destek vermek üzere Toydemir merkezinizde kalacak şekilde cephenizi geriye doğru düzeltin*" demektedir.

Çok ağır bombardımana ve şiddetli taarruza rağmen Yunan 10. Tümeni öncü mevzilerin 1 km güneybatısında, emniyet müfrezesinin terk ettiği mevzi hattında durdurulur. Oysa bu ordu 1 ay önce 30.000 askeri silahlarıyla firar etmiş, ağır zayıat vermiş ve Papoulas'ın kurmaylarının "*bittiler*" dedikleri ordudur. Yunanlılar gördükleri mukavemetten dolayı şaşkındır.

Ertesi gün biraz daha kuzeyde, Çanakçı köyü kesiminde, Tarlabayırı mevzilerine şiddetle yüklenen Yunan tümenini durdurabilmek için 5. Kafkas Tümeni'nden 13. Alay da o bölgeye intikal ettirilince, Kocaderetepe – Toydemir bölgesinde savunma sadece tümenin 9. ve 10. Alaylarına kalır. Yunan 10. Tümeni ise göstermelik birkaç deneme dışında, muharebelerin üçüncü gününde, 5. Kafkas Tümeni mevzilerini yalnızca bombardımana tutmakla yetinir.

Cephe güney kesiminde yarma ve kuşatma maksadıyla 2 kolorduyla ve bütün gücüyle yüklenen Yunan ordusu karşısında yarıya yakın kuvvetle direnmeye çalışan Türk Karargahı kuzeyden bu kesime kuvvet kaydırmak düşüncesindeyken, Yunan III. Kolordusu da kuzeyde tüm cephe boyunca taarruza geçer. Önce kuzeyde 61. Tümen mevzilerini zorlarsa da sonuç

alamaz ve öğleden sonra taarruz sıklet merkezini 5. Kafkas Tümeni cephesine kaydırır. Tümenin direncini kıramayınca karşıda, Ilıcaözü Deresi kuzey sırtlarında açığa çıkan Yunan topçusu bu mevzileri cehenneme çevirir (Şekil 6). Üç alay, yani bütün tümenle taarruz ederek yoğun örtü ateşi altında ilerler. Bu sayede öncü mevziler akşama doğru Yunanlıların eline geçer. Ancak Toydemir sırtlarındaki 5. Kafkas Tümeni topçuları, açığa çıkmış Yunan topçularını tespit ederek bu kumarın bedelini ağır ödetirler. Yoğun ateş altına aldıkları Yunan topçularının büyük bir kısmı çekilmek zorunda kalır. Topçu koruması ortadan kalkınca 5. Kafkas ve 61. Tümen piyadeleri de karşı taarruzla öncü mevzileri geri aldıkları gibi, Yunan 10. Tümeni'ni, birkaç emniyet müfrezesi dışında, Ilıcaözü Deresi güneyine, taarruz çıkış noktasının da gerisine çekilmeye mecbur ederler.

(Şekil 6.) Yunan topçu Alayı Piyade Taarruzuna Destek Verirken

26 Ağustos gecesi cephe güney kesiminde kabus gibi geçerken, Toydemir – Yıldız Dağı hattından gelen haberler Ordu'ya moral olur.

Yunanlıların cepheyi yarmaması için kademeli çekilme / cephe düzeltme esası ve sath-ı müdafaa emri o gece uygulanır. Güney kesimde 1., 2. Gruplar Yaprakbayırı – Türbetepe hattından bir kademe çekilerek cephe düzeltir, Yunan Ordusu'nun önüne yeniden Türk Duvarı örer. Orta kesimde ise 5. Kafkas Tümeni ve 61. Tümen geriye bir adım dahi atmamış, Yunanlılar sadece boşa tonlarca cephane yakmakla yetinmiştir. Zayıf ama tümen kale gibi olduğu yerdedir.

Muharebelerin beşinci gününde (27 Ağustos 1921) Yunan 3. Tümeni büyük kısmıyla 5. Kafkas Tümeni – 61. Tümen ara hattına, Yunan 10. Tümeni de 2 alayla Baraközü Vadisi'ne, yani 5. Kafkas Tümeni sol kanadına, 8. Tümen'le temas bölgesine taarruza başlar. Yaklaşık 3000 tüfekten oluşan 5. Kafkas Tümeni'ne doğru 15.000 kişilik bir düşman seli akmaktadır. Tümen topçuları yine aradığını bulur; Yunan topçusunu mevzilendikleri yerden söküp atar. Piyade ise bütün gücüyle direnir. Akşama doğru sol kanadındaki 8. Tümen'in ağır baskı altında çözülerek kuzeye doğru gerilemesiyle Baraközü Vadisi boyunca sol kanadı savunmasız kalan 5. Kafkas Tümeni de mecburen Toydemir sırtlarına doğru çekilmek zorunda kalır (Şekil 7).

(Şekil 7.) 27 Ağustos 1921 Akşamı Cephe Orta Kesiminde Durum

Yarbay Cemil Cahit Bey'in tümeni Kemal Paşa'nın "sath-ı müdafaa" emrini harfiyen uygulamış, Hacımuslu güneyinden Toydemir sırtlarına kadarki alanı karış karış savunmuştur. Grup kumandanı Miralay Kemalettin Sami Bey her ihtimale karşılık Toydemir'in de kuzeyinde, Sarıhalil kesiminde, Abbastepe hattında tahkimat yapılması emrini verir. Bu emir de "sath-ı müdafaa" düşüncesinin kıta komutanlarınca nasıl benimsendiğinin çok güzel bir örneğidir.

Ve artık General Papoulas'ın kafasını kurcalayan bir husus vardır; "*Türkler Güzelcekele gibi, Toydemir gibi noktalarda bile böyle direniyorlarsa, Çal Dağı gibi bir dayanakta mevzilendiklerinde Haymana – Ankara yolunu açmak nasıl mümkün olacak?*"

Cephe orta kesiminde düzeltme yapılıp 5. Kafkas Tümeni Toydemir – Sarıhalil hattında yeni mevzilerine geçerken Papoulas da strateji değişikliğine gider; artık hedef Haymana değil, Çal Dağı'dır!

General Papoulas 28 Ağustos günü, Haymana'ya yürüme stratejisi için yaptığı denemelerin sonuçsuz kalması yüzünden mutsuz, güneyden kuşatma taktiğinden ise umutsuzdur (Şekil 8). Yine de II. Kolordu'nun kuşatma hareketinde ilerleme kat etmesi, Güzelcekele – Haymana istikametini açması, I. Kolordu'nun ise Demirözü Vadisi'nden yarmayı gerçekleştirmesi için bütün güçleriyle taarruz etmelerini emreder.

Nitekim muharebelerin altıncı gününde sabah şafakla birlikte Yunan 3. Tümeni sağ kanatta 61. Tümen, Yunan 10. Tümeni ise 5. Kafkas Tümeni üzerine taarruza geçer. Toydemir sırtları cayır cayır yanmaktadır. Ancak tümen topçusu en başarılı olduğu şeyi yine yapar; Yunan topçu bataryalarının yerini belirler, bazılarını susturmayı başarır, kurtulabilenler ise çekilmek zorunda kalır. Topçusu devre dışı kalan Yunan piyadesi ise tümen mevzilerine en fazla 1 km yaklaşabilir. Buna rağmen, sol yanında bulunan 8. Tümen'in büyük kısmı cephe güney kanadına takviye olarak gitmiş olduğundan, bu birliklerin boşalttıkları kesim de 5. Kafkas Tümeni sorumluluğuna verilir. Şimdi bütün Baraközü Vadisi'nin müdafaası 5. Kafkas Tümeni'nindedir.

Bütün gece düşük şiddette de olsa devam eden taarruzlar 29 Ağustos sabahı şafakla birlikte aniden şiddetlenir. Yunanlılar uzun menzilli toplarla tümen mevzilerini, önünü ardını mermi hesabı yapmaksızın saatlerce döverler. Genelkurmay Başkanlığı hareket günlüklerinde o sabah *“tümen cepheleeri ve ihtiyat bölgeleri barınılamayacak haldeydi”* diye anlatılır. Tüm ihtiyatlarını da cepheye süren tümen öğlene kadar topçu ateşi altında fazlasıyla ezilir, hızla eriyen ön mevzilerini de takviye edemeyince Toydemir – Sarıhalil arasında Kanlıtepe ve 1084 rakımlı tepeye çekilmek zorunda kalır. Toydemir köyünün sokaklarında bile boğaz boğaza çarpışmalar olur.

Yayvan, düşük eğimli ve sık vadilerle örülü arazide kolay yayılan Yunan askerleri ile her noktada muharebe saatlerce devam eder (**Şekil 10**). En sonunda Tümen'in aslanları düşmanı Kanlıtepe güney eteklerinde süngüyle durdurmayı başarır. Yalnızca 29 Ağustos muharebeleri bile *“sath-ı müdafaası”* emrinin nasıl uygulandığını gösteren çok güzel bir örnektir.

(Şekil 10a.) Toydemir Sırtlarında Mevzilerimiz ve Muharebe Alanının Genel Görünümü

(Şekil 10b.) Toydemir Sırtlarında Mevzilerimiz ve Muharebe Alanının Genel Görünümü

Yalnızca bir tek şehitlikte bugünkü muharebelerde şehit olmuş 80 aslan yatmaktadır. 5. Kafkas Tümeni'nin Toydemir çevresinde bunun gibi 11 noktada daha şehitliği vardır (Şekil 11).

(Şekil 11.) Toydemir Muharebe Sahasında 5. Kafkas Tümeni'ne Ait Şehitlikler

29 Ağustos'u 30 Ağustos'a bağlayan gece tümen sol kanadına takviye amacıyla Mürettep Kolordu'dan iki piyade taburu ile 1. Süvari Tümeni gönderilir. Cephe emrinde de Toydemir hattının yeni gelen takviyelerle birlikte mutlaka elde tutulması söylenmektedir. Ancak takviye ulaşana kadar, gece de süren yoğun topçu ateşi nedeniyle, tümen Grup Komutanı Kemalettin Sami Bey'in üç gün önce hazırlattığı 6 km gerideki Sarıhalil – Abbastepe hattı mevzilerine çekilerek yerleşir.

Yunan 10. Tümeni'nin zayıflığı inanılmaz boyutlardadır. Cepheyi hala yaramamış, Baraközü Vadisi'nden Çal Dağı yolunu açamamıştır. Buna rağmen yedi günde kat edebildiği mesafe ancak 7 km'dir. Hala önünde Türk'ten bir duvar vardır ve bu duvarın adı 5. Kafkas Tümeni'dir. 30 Ağustos sabahı sona eren Toydemir Muharebeleri'nden sonra da tümen vatan toprağını kanıyla sulamaya devam edecek, hatta muharebelerin aktif dönemi zaferle sonuçlandıktan sonra, 13. Alayı Sakarya Meydan Muharebesi'nin en trajedik kaybını yaşayacaktır.

5. Kafkas Tümeni gerek 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde, gerek Milli Mücadele'de çarpıştığı her cepheye adını yazan, tarihte iz bırakan gazi bir birliktir. Bakü'nün kurtuluşu Mürsel Bey'e "Bakü", Toydemir Muharebeleri de Cemil Cahit Bey'e "Toydemir" soyadını kazandırmıştır.

Yarbay Cemil Cahit Bey muharebelerin son günü Albay'lığa terfi edecek, 1946 yılında Orgeneral rütbesiyle 1. Ordu Komutanlığı'ndan emekli olana dek Türk Ordusu'nun Fevzi Çakmak ve Fahrettin Altay'dan sonra üç numaralı komutanı olacaktır.

Kaynakça

Çakmak, Fevzi, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2005.

Uğurlu, Nurer, Sakarya: Savaşanlar Anlatıyor, Örgün Yayınevi, 2007.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı cephesi 4. Kısım, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921 – 25 Temmuz 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 1973.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921 – 22 Ağustos 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 1973.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921 – 10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 1973.

Vandemir, Baki, Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Müderrişoğlu, Alptekin, Sakarya, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, 1982.